

УДК 811.411.21'367.625'373.6

СЕМАНТИКА ІТЕРАТИВНОСТІ АРАБСЬКОГО ДІЄСЛОВА ПОХІДНИХ ПОРІД У МЕЖАХ КАТЕГОРІЇ КРАТНОСТІ

Лідія ЛУЦАН

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, Україна, 79000,
тел.: (032) 239 47 04*

У статті розглянуто механізм функціонування семантики ітеративності арабського дієслова похідних порід у межах категорії кратності. Вираження ітеративності арабського дієслова реалізується у відповідних значеннях II та V порід. Семантика ітеративності охоплює також сему дистрибутивності, а також диференційні ознаки кумулятивності/некумулятивності та інтенсивності/неінтенсивності.

Ключові слова: ітеративність, похідні породи арабського дієслова, дистрибутивність, кумулятивність, інтенсивність.

У лінгвістиці кратну категорійну семантику розглядають як одне зі значень комплексу компонентів категорії родів дієслівної дії, які виражають обов'язково формально виражену модифікацію значення дії, названої простим дієсловом, у напрямку кількісних уточнень [1, с. 266]. У цьому аспекті кратну семантику представляють форми однократного, зменшеного, багатократного, тривало-дистрибутивно-взаємного та інших родів категорії способів дієслівної дії.

З іншого боку, кратність кваліфікується як один із семантичних розрядів дієслів, що визначає комплекс певних способів перебігу дії залежно від особливостей функціонування та семантичного значення компонентів категорії граничності/неграничності [6, с. 194–195]. У цьому випадку йдеться про семантику багатократного, постійно-узуального, ітеративного типів категорії родів дієслівної дії.

Оскільки роди дії у слов'янських мовах розвивалися паралельно з категорією виду, а в арабській мові доконаність/недоконаність виражається лише контекстуально (перфект дієслова і підсилювальна частка *qad вже* вказують на завершеність дії), то стає зрозуміло, чому в арабській мові ця лакуна компенсувалася значним розгалуженням словоформ так званих дієслівних порід, або розширених дієслівних основ. Хоча беззастережно ототожнювати значення відповідних родів дії та похідних порід арабського дієслова не можна, проте багато спільного між ними варто відзначити, зокрема й у сфері актуалізації семантики ітеративності.

Отже, загальне категорійне значення кратності пов'язане з інтерпретацією поняття кількості, що виражається насамперед в усвідомленні значень, які приєднуються до

дієслівних лексем і характеризуються за кількістю або семантикою безперервності/перервності та є загалом семантично і формально однорідними.

Залежно від впливу елементів контексту на лінгвістичну одиницю вона здатна реалізувати або не реалізувати те чи інше категорійне значення, тобто сама така реалізація зумовлена впливом контекстного оточення, взаємодією мовних елементів. Отже, той чи інший мовний знак здатен самостійно або в комплексі з іншими елементами реалізувати різні потенційні категорійні значення.

У системі тексту категорія кратності формує особливого типу макроструктуру, комплекс дії якої періодично повторюється як система мікроподій. Значення кратності макроструктури характеризує наявність дієслівного комплексу, який є багатоактним, аналогічно до семантики власне граматичної кратності категорії родів дієслівної дії. Для макроструктури – це функціонування форм, що позначають квантифіковані дії, які за своєю природою можуть перериватися та відновлюватися. Тому семантику кратності тексту передусім становлять форми багатоактного, постійно повторювального, початкового способів категорії родів дієслівної дії.

Головною характеристикою постає перш за все багатоактність, що передбачає висунення на перший план семантики узуальної повторюваності, чітко не визначеної у кількісному плані.

Макроструктурна семантика кратності кваліфікується більш точно внаслідок посилення детермінантними показниками на зразок *не раз, щоразу, як завжди, зазвичай, завжди, іноді*, які наголошують на періодичну повторюваність цілісного предикативного комплексу. Проте зовнішні засоби репрезентації кратності, зумовлені представленням детермінантних семантичних компонентів, не відіграють провідної ролі у розгортанні кратних макроструктур, а виступають елементами модифікації [2].

У семантичну основу значення ітеративності закладено особливості перебігу дії у плані кратності, тобто повторюваності. І. В. Жигора стверджує, що «специфіка ітеративної неоднократності полягає в тому, що множинність повторюваних ситуацій є нескінченною і тому невизначеною» [4, с. 186]. Семантична канва ітеративності розщеплюється на такі аспекти: 1) вказівка на концептуально тотожних учасників повторюваності, які зумовлюють ітеративність; 2) вказівка на політемпоральність неоднократності, зумовленої ситуаціями, що відбуваються в різні періоди часу, але становлять єдину ітеративну множинність. Семантику ітеративності характеризують також такі чинники, як рівномірність, обсяг та інтервали повторюваної дії.

Вираження ітеративності арабського дієслова реалізується перш за все у межах відповідних значень II та V порід (розширених дієслівних основ). Оскільки породи – це лексико-граматична категорія, то семантика їхніх дериватів охоплює і лексичні, і граматичні значення.

Друга порода утворюється від першої шляхом гемінації, тобто подвоєння другого кореневого приголосного faʔala. Основне значення цієї породи – інтенсивність дії, яка може мати різні відтінки. О. Хамрай зазначає, що «інваріантне граматичне значення послідовності VCCV, реалізованої в моделі faʔala можна визначити як інтенсивність дії, а прототипним набором її граматичних значень у межах цієї моделі в АМ будуть

значення другої породи дієслова, тобто ітеративність, каузативність тощо, а також і інтенсивність, яка тут постає не як абстрактна ідея, а як варіант реалізації ІГЗ, спільний для певної кількості дієслівних словоформ, що передають інтенсивну дію й утворені шляхом сполучення граматичної моделі з переривчастою морфемою, якою є арабський корінь, чиє лексичне значення слугує основою для реалізації властивості цільнооформленості конкретної граматичної форми дієслова, утвореного за цією моделлю» [5, с. 125]. Гемінація в арабській мові вже з огляду на саме утворення шляхом повторюваності найочевидніше презентує не лише ідею інтенсивності, але перш за все ідею ітеративності. Порівняймо значення першої і другої порід: *جَال* *обійти (один раз)* і *جَوْل* *пообходжувати (багатократно)*.

Реалізація актуальної семантики лексичного значення другої породи можлива у двох різновидах дистрибутивної ітеративності з обов'язковим залученням відповідного контексту: 1) вказує на множинність суб'єктів дії; 2) вказує на множинність об'єктів дії: *غلق* *зачиняти (одні двері)* і *غلق* *позачиняти (багато дверей)*; *مات* *вмирати* і *موت* *повмирати, повивмирувати*. У межах другої породи можлива також трансформація ітеративності в плані поширеності дії: *فارق* *порозсіювати*, а також трансформація ітеративності та інтенсивності дії: *كسر* *порозбивати (багато предметів ущент)*; *قتل* *позакручувати (багато предметів міцно)*.

Значення ітеративності V породи характеризується в арабській мові відтінком повільності і старанності "за вираженням арабських граматистів «повторна дія при повільності» [3, с. 128]: *تجرع* *попивати (повільно маленькими ковтками)*; *تحسى* *посьорбувати (повільно маленькими ковтками)*; *تعرق* *пообгладжувати (старанно)*.

Хоча ітеративна сема й наявна у значеннєвій структурі дієслова, загальну семантику ітеративності допомагають передавати також інші лексеми-ітератизатори, які вказують на багатократність, і контекст, який подає додаткову інформацію щодо кількості об'єктів чи суб'єктів дії. Ці елементи допомагають конкретизувати ситуацію, усуваючи з неї неточності і двозначності.

Значення фактитативності, або каузативності, належить дериватам і другої, і четвертої порід, а отже, часто відповідні лексеми стають синонімічними: *جلس* (II) і *أجلس* (IV) *сидити*. Проте варто пам'ятати, що для носіїв мови відмінність все-таки відчутна, бо на фактитативне значення другої породи впливає також значення ітеративності та інтенсивності, теж властиві цим дериватам, а отже, і саме каузативне значення матиме відтінок тривалості, а похідні четвертої породи не зазнають такого додаткового семантичного впливу, а тому позначають більш короткочасну дію. Під впливом узусу ця диференційна сема почала нівелюватися.

Семантика ітеративності дериватів другої породи охоплює також сему дистрибутивності, тобто розрізнення за ознакою дії, зосередженої в суб'єкті, спрямованої на об'єкт, а також диференційні ознаки кумулятивності/некумулятивності та інтенсивності/неінтенсивності. Наприклад, 1) інтенсивні некумулятивно-суб'єктно-дистрибутивні лексеми: *شبخ* *перезрівати*; 2) неінтенсивні некумулятивно-суб'єктно-дистрибутивні лексеми: *موت* *перемерти*; 3) неінтенсивні кумулятивно-об'єктно-дистрибутивні лексеми: *ضرب* *перєбити*; *حطم* *перєламати*, *перетроцити*; 4) інтенсивні некумулятивно-об'єктно-

дистрибутивні лексеми: قَبَّلَ *перецілувати*; 5) неінтенсивні некумулятивно-об'єктно-дистрибутивні лексеми: قَطَعَ *поперерізувати*. Ці дієслова можуть характеризуватися також семантичним відтінком почерговості у виконанні дії і репрезентувати дистрибутивно-тотивно-ітеративне значення. Проте необхідно зазначити, що такі дієслова для фактичного виявлення ітеративності обов'язково потребують ширшого контексту, наприклад: عَرَّفَ *знайомити* і بعضهم بعضه عرف *перезнайомити*, де на ітеративність вказує словосполучення *один з одним* (дослівно: *знайомити один з одним*).

Семантика ітеративності, спрямованої на суб'єкт дії, часто передається в арабській мові через зворотню до другої п'яту породу: تَتَّبِعُ *наїдатися*.

Верифікацією наявності семи ітеративності служить метод трансформації. Якщо таку сему легко виявити, вона явно входить до семантичної структури тієї чи іншої лексеми.

Отже, дієслівні деривати можуть виражати ітеративну семантику як за допомогою афіксації, так і за допомогою ширшого контексту, який актуалізує ітеративність. Часто похідні дієслова не обмежуються презентацією лише квантитативності, а паралельно набувають значень інтенсивності та кумулятивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Авилова Н. С.* Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – Москва, 1976.
2. *Бондарко А. В.* Категориальные ситуации / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2.
3. *Гранде Б. М.* Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Б. М. Гранде. – Москва, 1963.
4. *Жигора І. В.* Роль словотворчих засобів у формуванні ітеративної семантики / І. В. Жигора // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32.
5. *Хамрай О.* Місце прототипів граматичного значення в арабській граматиці / О. Хамрай // Вісник Львівського університету. – 2008. Серія філол.; вип. 45.
6. *Шелякин М. А.* Категория вида и способы действия русского глагола / М. А. Шелякин. – Таллин, 1983.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
прийнята до друку 15.05.2017*

ITERATIVE SEMANTICS OF THE ARABIC VERB WITHIN THE CATEGORY OF MULTIPLICITY

Lidiya LUTSAN

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1, room 239, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
tel.:(+38032) 239 47 56*

The article traces iterative semantics of the derived types within the system of the Arabic verbs. Iterative meaning is based on the peculiarities of expressing the repetition.

Iterative semantics is split into two aspects: 1) indication of the identical participants of repetition, 2) indication of the polytemporality of the repetition, which is caused by the situations taking place in different periods of time, but form united iterative multiplicity. Iterative semantics is characterized by such factors as rhythm, volume and intervals of repeated actions.

Iteration of the Arabic verbs is revealed first of all within certain meanings of II and V derived types. Derived types of the Arabic verbs form both lexical and grammatical category, so semantics of their derived forms unites both lexical and grammatical meanings. The II type of the Arabic verb is formed by doubling the second root consonant, that is why it represents the idea of iteration and intensity.

The actual semantics of the lexical meaning of the II type in Arabic verbal system can be realized in two aspects of distributive iteration taking into consideration certain context: 1) indicates the multiplicity of the subjects in action, 2) indicates the multiplicity of the objects in action.

The meaning of iteration within the V type of the Arabic verbs is characterized by the sense of diligence. Though lexical structure of the derived types in the Arabic verb system contains the sense of iteration, other lexemes also help to express the iteration. They indicate repetition. The context also reveals the additional information about quantity of subjects or objects in action. These elements help to avoid the ambiguity.

The iterative semantics of the derived types in the Arabic verb system contains also the sense of distribution, as well as indication of the cumulation and intensity.

Thus, verbal derived forms in Arabic can express the iterative semantics by affixation, as well as by the context, which helps to reveal the actual meaning of iteration. Very often derived verbs are enriched by the meanings of intensity and cumulation.

Keywords: iteration, derived types of the Arabic verbs, distribution, cumulation, intensity.